

УДК 39 (477.85/87)
ББК 63.59

Ірина Дмитрук
(м. Івано-Франківськ, Україна)

РОДИННІ ЗВИЧАЇ І ТРАДИЦІЇ ГУЦУЛІВ У ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

У статті зроблено спробу проаналізувати етнографічні дослідження кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. про родинні звичаї й традиції гуцулів, здійснені українськими та зарубіжними науковцями. Особлива увага приділена дослідженням родильної, весільної та поховальної обрядовості гуцулів.

Ключові слова: звичай, родина, весілля, Гуцульщина, етнографічні дослідження.

Кожному народу, етнографічній групі загалом та окремій людині зокрема притаманні свої звичаї й традиції, які сформувалися протягом їхнього існування і продовжують виникати й досі. У традиціях сконцентровані уявлення людей про довколишній світ, своє місце в ньому, явища природи. За допомогою певних звичаїв та обрядів люди прагнуть захистити себе та свою родину від негативного впливу з боку інших людей та довкілля, забезпечити собі щасливе життя та успіх. Тому важливо, щоб під час головних періодів життя людини існувала чітка система родинних звичаїв та обрядів.

Загалом, родинна обрядовість становить систему свят, традицій та ритуалів, якими супроводжуються всі найважливіші життєві події людини від її народження до смерті; крім того, вони закріплюють про неї пам'ять і після смерті. У родинній обрядовості сплелися дії, символи, словесні формули та атрибути, виникнення яких сягає різних історичних епох із притаманними кожній з них соціальними, правовими, морально-етичними, релігійними нормами та уявленнями¹.

Доволі цікавою є родинна обрядовість у гуцулів. Вона містить як загальні звичаї та обряди, які поширені по всій Україні, так і унікальні, що притаманні лише Гуцульщині. Структура родинної обрядовості гуцулів включає в себе звичаї та ритуали, яких дотримуються під час народження та хрещення дитини, її перших років життя, обряду ініціацій, вибору пари, одруження, подружнього життя і смерті. Усі ці обряди можна звести до трьох груп: родильні, весільні та поховально-поминальні. Для родинної обрядовості гуцулів притаманний своєрідний симбіоз християнських та давніх язичницьких традицій, що робить вивчення даної проблеми дуже цікавою та важливою для сучасної етнологічної науки.

Окреслена проблема стала об'єктом дослідження багатьох українських та зарубіжних етнографів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. На жаль, узагальнюючої праці, яка б комплексно висвітлила здобутки етнографічних досліджень родинної обрядовості гуцулів зазначеного періоду, немає. У зв'язку з цим мета даної наукової розвідки полягає в тому, щоб показати ступінь дослідження гуцульської родинної обрядовості українськими та зарубіжними науковцями кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., проаналізувати їхні праці та виявити малодосліджені питання в зазначеній галузі науки.

Звичаї та обряди, поширені в сімейному середовищі гуцулів, почали збирати та описувати дослідники, які працювали ще в ХІХ ст. Серед них варто відзначити С.Витвицького. Він описав гуцульські традиції, поширені під час весілля та похорону у своїй праці під назвою "Про гуцулів", яка побачила світ 1863 р. У 10 розділах книги автор поверхово описав життя і побут гуцулів, тому детального розгляду даної проблеми немає².

Долучився до аналогічних досліджень і відомий чернівецький етнограф австрійського походження, ректор Чернівецького університету Раймунд Кайндль. Він написав монографію “Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази”, у якій висвітлив особливості матеріальної та духовної культури, звичаї і традиції, світоглядні уявлення та фольклор буковинської й частково галицької Гуцульщини. Автор зазначає, що у створенні праці йому допомагав священник О.Монастирський. У 1889 р. вчений опублікував результати своїх досліджень у двох випусках праці “Русини на Буковині”. Тоді ж отримав записи про гуцулів від парохів Г.Ганіцького та Г.Балушискула. Антропологічне товариство у Відні надіслало автору два зошити з матеріалами про гуцулів, які надійшли туди за посередництвом підполковника фон Гіммеля від вищевказаних священників. Згодом він сам відвідав гуцульський край влітку 1891 р., а потім тричі в 1892 р.³.

Саме на основі цих матеріалів і було написано монографію. Для автора було важливо описати і якомога об’єктивніше відтворити умови проживання гуцулів, їхнє мислення і вміння. Книга містить 17 розділів. Проблемі гуцульських родинних звичаїв і вірувань присвячено розділи під назвами: “Дитина”, “Хлопець і дівчина”, “Сватання і весілля”, “Чоловік і жінка”, “Смерть і похорон”⁴. Як бачимо, зазначена праця дозволяє простежити специфіку родильної, весільної та поховальної обрядовості гуцулів.

Безумовно, не міг обійти увагою дану проблематику й відомий український етнограф Володимир Шухевич у своїй 5-томній монографії “Гуцульщина”. Родинній обрядовості присвячено третій том цієї праці, де вміщено опис хрестин та весілля, а також музичних інструментів; опубліковано й тексти різноманітних гуцульських пісень. Відомості до неї В.Шухевич збирав ще з 1880-х років. Матеріали про гуцульське весілля йому допоміг записати М.Колцуняк. Весілля описано досить докладно, але без урахування особливостей того чи іншого села. Автор подає всі складові частини весілля з цікавими звичаями, піснями та численними забобонами. Так, лише у В.Шухевича ми можемо почерпнути відомості про тривалість гуцульських весіль, їхні етапи. Весілля, зазвичай, складається з обзорин, сватання, благословіння, одягання молодої, вінчання, власне весільного частування, пропою, провадин, заведення в комору. Через місяць подружнього життя відзначають калачини. Суть цього звичаю заключається в тому, що молоді запрошують калачами гостей до себе на нове господарство⁵.

В.Шухевич також дослідив похоронні звичаї гуцулів. Він подав описи забав молоді під час похорону – “іграшок на грушці”⁶. Загалом, матеріали, зібрані В.Шухевичем, є важливим джерелом для сучасних дослідників, оскільки містять відомості про окремі звичаї, які практично не збереглися або втратили своє первісне значення.

У часописі “Наука”, який видавали москвофіли у Відні, міститься обширний опис буковинських похоронів, зроблений Данилом Козарищуком. У 18-ому річнику за 1889 р. опубліковано серію етнографічних нарисів під спільним заголовком: “Изъ буковинскихъ карпатскихъ горъ”, де перший розділ носить назву “О похоронныхъ обычаяхъ буковинскихъ гуцуловъ”. Збірка має важливе значення, бо автор довго жив серед гуцулів Буковини. Його опис похорону в дечому навіть детальніший, ніж у В.Шухевича. Шкода, що автор не помістив записів забав при померлому й поминок. Дуже детально описано одяг, у який наряджають померлих. Зустрічається опис особливих, лише гуцульських традицій, серед яких був звичай позначати дім, де лежить покійник, рушником, перетягненим через вікно. Є й згадка про похорон на саях; дні, у які найліпше хоронити; про комашню та про поділ і якість дарунків. Недоліком праці вважається лише “лиха передача гуцульських слів через етимологічну правопис”⁷.

У 1906 р. в “Матеріалах до українсько-руської етнології”, які видавало Наукове Товариство імені Т.Шевченка (далі – НТШ), вийшла цікава праця під назвою “Дитина в

звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г.". Хоча в ній відображено звичаї всієї України, проте іноді зустрічаються описи, присвячені гуцулам. Зазвичай автор цитував В.Шухевича. У першому томі описано традиції, яких дотримуються під час народження, а в другому – протягом перших років життя дитини⁸.

Багато долучився до вивчення гуцульських родинних звичаїв та обрядів і В.Гнатюк, який був секретарем Етнографічної комісії при НТШ. У 1912 р. він видав спеціальний збірник "Похоронні звичаї і обряди", де помістив описи похорону багатих і бідних, дорослих і дітей, зроблених А.Онищуком, М.Кузьмаком, П.Дудеком у гуцульських селах⁹.

Цікаво, що автор зібрав свої описи із сіл Зелениці Надвірнянського повіту, Голови Жаб'я Косівського повіту. У праці детально описано причини смерті; знаки і сни, що віщують смерть (крик ворона на хаті; якщо молодому під час весілля впаде з голови шапка; якщо присниться зорана нива або зуб, що випав); одяг небіжчиків. Так, серед гуцулів прийнято, що вмираючому дають у руки свічку. Потрібно, щоб при померлому вночі сиділи люди. Вважається дуже добре щось украсти від мерця, бо "добре буде вестися". Також описано різні забави при покійнику та поминки¹⁰.

У "Причинках до пізнання Гуцульщини" В.Гнатюк публікує описи про життя гуцулів, зроблені представниками сільської інтелігенції в середині XIX ст. Серед них є описи священика М.Козаневича, надвірнянського мандатора М'яновського та урядовця Т.Краха. Так, у записі Тадея Краха В.Гнатюк подає короткі описи сватання, весілля та похоронів.

У доповіді австрійського генерала Ф.Гельвальда, зокрема, В.Гнатюк також виділяє опис весілля і похорону. Тут яскраво простежується негативне ставлення австрійця до гуцулів. Складається думка, що сам автор на Гуцульщині не був, а написав свою доповідь з газет, а можливо черпав відомості від якогось німецького письменника XVII ст. Проте, з літературної точки зору, доповідь написана дуже гарно. Про суб'єктивне ставлення Гельвальда до гуцулів свідчить те, що, описуючи весілля, він наголошує на основній ролі випивки для гуцулів; при описі похорону зауважує, що гуцули хоронять померлого без попа і закопують у лісі під ялицею¹¹. Саме завдяки таким описам ми можемо побачити ставлення окремих представників австрійської та польської інтелігенції, а також преси до гуцулів, яких вважали ледь не дикунами. Безумовно, такі речі не відповідають дійсності.

Збирав В.Гнатюк і різноманітні пісні про сімейні традиції. Зокрема, ним була написана невелика розвідка під назвою "Пісня про покритку, що втопила дитину", яка зроблена на основі запису пісні з Криворівні та інших її варіантів¹². Ця пісня показує нам долю таких дівчат та ставлення односельчан до них.

Про народження та перші роки життя дитини ми знаходимо відомості у праці "З народного життя Гуцулів", автором якої є вчитель із с. Зелениці Надвірнянського повіту Антін Онищук¹³.

Писав про гуцульський похоронний обряд і Зенон Кузеля. Автор використав матеріали, зібрані о. Михайлом Мосорою на Гуцульщині з початку 80-х рр. XIX ст. У книзі описано т. зв. "посижіне" при мерці, зроблене П.Шекериком-Дониківом у с. Голови. Він також описує забави й ігри при померлому. Автор пояснює цей дивний звичай тим, що люди бавляться, "щоби себе розвеселити, а найбирише, щоби зробити веселисть межи людьми, бо тогди і домашнім лекше стає на серці"¹⁴. Звичайно, що лише цим пояснення даного звичаю не показує його істинного значення. Можливо,

аналогії гри при померлому ми знаходимо у традиціях фракійців, які вірили, що люди приходять у цей світ для страждань, а смерть є порятунком для них.

З.Кузеля зазначає, що назва “посижіне” вживається тільки на Гуцульщині. Так, коли вмер який багач або відомий чоловік у селі, то “з усюди, навіть з других сіл, збираються люди на посижіне. А як умре який бідний, або мало знаний, то мало сходе на посижіне, бо кожний каже: «То відай нікого не буде! Хатчина мала і не буде місця дещо робити»»¹⁵.

У гуцулів поширена думка, що доки не задзвонять по померлому, не можна лишати самого тіла в хаті. Захистом від злих духів є свічка в руках померлого, запалена ватра перед хатою і вода (в голові померлого ставлять горнятко зі свяченою водою)¹⁶.

Доволі різними є забави при мерці. Серед них виділяють забави про наслідування звірів, заняття (вірменин, ткачі), товариські (діда і баби, перстенець) та інші. Автор зазначає, що в останній час ці забави зникають. Він пояснює це тим, що тривалий час проти цього виступали священики; серед населення зростала кількість освічених і грамотних людей; також впливали й економічні обставини (людям потрібно багато грошей, щоб влаштувати гостину на посидінні біля мерця). Після похорону увесь одяг небіжчика роздаровують. На могилі справляють тризну, а поминки відправляють через сорок днів, півроку та в рік по смерті¹⁷.

Також серед гуцулів дуже поширеним є звичай голосінь за померлим. Досліджував цю проблему І.Свенціцький, який писав, що є такі жінки, які спеціально ходять до сусідів голосити за померлими. За це вони дістають харчі або якусь річ, що належала померлому¹⁸.

І.Свенціцький помістив тексти голосінь, які записав у квітні 1911 р. Петро Дудек від Параски Шекерик. Доволі цікава є класифікація цих голосінь. Наприклад, є спеціальні голосіння, призначені для поховання дочки, сина, сестри, брата, тітки, діда та інших членів родини¹⁹.

Долучився до вивчення даної теми та збирацької роботи й П.Шекерик-Доників. У 1912 р. в “Етнографічному збірнику” він помістив статті про похоронний обряд на Гуцульщині: “Приказуване по умерлим” і “Похоронні звичаї та обряди в с. Головах Косівського повіту”. У них описані знаки, які передують смерті; ігри при померлому. Також йому належить стаття “Родини і хрестини на Гуцульщині”²⁰. Ці звичаї, але вже в літературній формі, дослідник описує у своєму романі “Дідо Иванчик”²¹.

Про т. зв. “поганські” звичаї на похоронах згадує Ю.Подлуський у науковій розвідці під назвою “Гуцульщина”. Автор безпосередньо перебував на Гуцульщині й тому його описи містять детально перевірену інформацію. Похорон він описує так: “Трембіти голосять на чотири сторони села, що один мешканець відійшов до своїх предків. При домовині ставлять різні страви, навмисне приготовлені для небіжчика, і знаряддя, якого уживав за життя. При похороні молодь грається і танцює, щоб родичі забули про горе. Давніше діставали священики від багатого господаря пару волів за похорон і обов’язкову проповідь. Бідніші давали корову – а ще бідніші – теля. Проте після війни це зникло”²².

Поширеною була публікація у тогочасній пресі текстів весільних пісень, описів обрядів на весіллі і похорон. Найбільше даного етнографічного матеріалу ми знаходимо в газеті “Жіноча доля”²³.

Неодноразово зверталися до даної проблематики й іноземці, які подорожували або жили на Гуцульщині. Так, Станіслав Вінценз у своєму творі “На високій полонині” пояснює походження такого звичаю, як забави при померлому. На його думку, це робилося для того, щоб “не дати себе змогти смуткові, триматися бадьоро й погідно,

аби всіх звеселити. Й що душа померлого, напевне, сама рада цьому – так старі статечні люди вчили”²⁴. Як бачимо, дане тлумачення даного звичаю було дуже популярним серед дослідників того часу.

Слід зазначити, що з питань культури, які висвітлювалися польськими збирачами, широко представлена саме весільна обрядовість та звичаєвість. Це не випадково. Весільні звичаї найурочистіші, найбагатші в родинній обрядовості й відзначаються величезною різноманітністю місцевих форм.

Так, цікавився гуцульським весіллям Леопольд Вайгель. У 1887 р. у Кракові ви-йшла його монографія “О Нисулеш”, написана за матеріалами кількарічних мандрівок Гуцульщиною. У цій праці автор зупиняється на таких моментах весільної драми як сватання, запрошення на весілля, “повниця” (дарування), похід до вінця, звичай обсіпання молодих зерном та “вікуп молодої”. Л.Вайгель широко застосовує народну весільну термінологію, що є особливо цінним у поданому ним описі. Однак дослідник не наводить текстів весільних пісень, висловлюючи хибну думку, що на Гуцульщині їх немає²⁵.

Описав гуцульське весілля і Ю.Шнайдер. У своїй науковій статті “Z kraju Nisulow” він наводить опис весілля в с. Татарів. При цьому дослідник зазначає, що молоді окремо запрошують на весілля, до шлюбу теж ідуть окремо, несучи своє “гільце”. Після вінця молода йде до свого дому, а молодий до свого, і лише ввечері відбуваються “заводини”, коли молоду ведуть до молодого²⁶.

Ю.Шнайдер описав також похоронні звичаї та традиції, які на Гуцульщині мають багато своїх особливостей. Коли помирає людина, то одразу наймають трембітарів і плачок. Дослідник акцентує увагу на описі подальших ритуалів, яких дотримуються під час поховання. Проте, як зауважує В.Гнатюк, Ю.Шнайдер зовсім не згадує про вірування, пов’язані з пророкуванням смерті, вбранням небіжчика, які є важливою частиною поховальної обрядовості. Це, на думку В.Гнатюка, можна віднести до одного з недоліків праці польського етнографа²⁷.

Також до даної проблеми звертався й відомий чеський етнограф Ф.Ржегорж²⁸.

У роботі Оскара Кольберга “Rus Karpacka”, яка була опублікована вже після смерті дослідника, також добре проаналізовані звичаї на весіллі та обряди, пов’язані з народженням дитини²⁹.

Отже, бачимо, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. українськими й зарубіжними дослідниками було зібрано величезний масив етнографічного матеріалу, присвяченого родинній обрядовості гуцулів. Багато долучилися до даної роботи не лише професійні етнографи, але й прості сільські вчителі та священники. Великою заслугою тогочасних наукових розвідок безумовно можна назвати достовірність описів обрядів, оскільки їх робили дослідники, які жили або працювали на Гуцульщині. Тому в наш час ці праці є невичерпним джерелом і базовою основою для отримання цінної інформації про ритуали, яких дотримувались гуцули у своїй родинній обрядовості в першій половині ХХ ст. Проте окремі проблеми залишились поза увагою дослідників. Так, ми практично не зустрічаємо праць, які б висвітлювали обряди ініціації молоді, описи традицій подружнього життя та стосунків з дітьми. Тому дана проблема ще потребує свого подальшого вивчення і є доволі актуальною в наш час.

1. Савчук Б. Українська етнологія / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – С. 268–269.
2. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів / Софрон Витвицький. – Коломия : Світ, 1993. – С. 10.

3. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2001. – С. 4–5.
4. Там само.
5. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – С. 1–68.
6. Там само. – С. 241–255.
7. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 151.
8. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1906. – Т. VIII. – 222 с.; Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1907. – Т. IX. – 145 с.
9. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 144.
10. Там само. – С. 231–299.
11. Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини / Володимир Гнатюк // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т. CXXXIII–CXXXIV. – С. 43.
12. Арсенич П. Етнографічна діяльність В. Гнатюка / Петро Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 1982. – № 2. – С. 70.
13. Онищук А. З народного життя Гуцулів / Антін Онищук // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 90–158.
14. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українськiм похороннiм обрядi / Зенон Кузеля // Записки НТШ. – Львів, 1914. – Т. CXXXI. – С. 204–205.
15. Там само. – С. 182.
16. Там само. – С. 189.
17. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українськiм похороннiм обрядi / Зенон Кузеля // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т. CXXXII. – С. 103–160.
18. Свенціцький І. Похоронні голосіння / І. Свенціцький // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI. – С. 26.
19. Там само.
20. Зеленчук В. Етнографічні гуцулознавчі записи П. Шекерика-Дониковаго / В. Зеленчук // Верховинські вісті. – 1999. – № 16 (17–23 квітня). – С. 3.
21. Шекерик – Доників П. Дідо Иванчік / Петро Шекерик – Доників. – Верховина : Гуцульщина, 2007. – С. 421–428.
22. Подлуський Ю. Гуцульщина / Ю. Подлуський. – Перемишль, 1938. – С. 5.
23. Гуцульські весільні пісні // Жіноча доля. – 1933. – Ч. 2. – 15 січня. – С. 1.
24. Вінценз С. На високій полонині (правда старовіку) / Станіслав Вінценз. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 71.
25. Wajgiel L. O Huculach. Zarys etnograficzny / L. Wajgiel. – Kraków, 1887.
26. Schnajder J. Z kraju Huculow / J. Schnajder // Lud. – Lwów, 1899. – Т. V; 1900. – Т. VI; 1901. – Т. VII.
27. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 161.
28. Арсенич П. Гуцульщина у вивченні чеського етнографа Ф. Ржегоржа / Петро Арсенич // Гуцульський календар на 1997 р. Спецвипуск № 1. – С. 26.
29. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / Зоряна Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 96–97.

Ирина Дмитрук
(г. Ивано-Франковск, Украина)

Семейные обычаи и традиции гуцулов в этнографических исследованиях конца XIX – первой половины XX в.

В статье сделана попытка проанализировать этнографические исследования конца XIX – первой половины XX в. о семейных обычаях и традициях гуцулов, написанные украинскими и зарубежными учеными. Особое внимание уделено исследованиям родильной, свадебной и погребальной обрядности гуцулов.

Ключевые слова: *обычай, семья, свадьба, Гуцульщина, этнографические исследования.*

Iryna Dmytruk
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

**The family rituals of Hutsuls in the ethnographic researches
at the end of the 19th – the first half of 20th centuries**

The article is the effort to analyze the ethnographic researches at the end of the 19th – the first half of 20th centuries about the family rituals of Hutsuls, which were made by the Ukrainian and foreign scientists. The special attention is paid to researches of the birth, wedding and funeral rites of Hutsuls.

Key words: *custom, family, weddings, Hutsulshchyna, the ethnographic research.*